

Article Arrival Date

22.11.2025

Article Published Date

20.12.2025

“Ak” Unsuru Taşıyan Sosyal ve Akrabalık Adlarının Etnolingvistik Özellikleri (Batı Kazakistan Örneği)

Ethnolinguistic Features of Social and Kinship Names Containing the “Ak” (White) Element
(A Case Study from Western Kazakhstan)

Banu NAGASHBEKOVA¹, Aygerim AKAZHANOVA²

¹Dr. Öğretim Üyesi, Kazak Milli Kızlar Pedagoji Üniversitesi, Türkoloji, Orcid: 0000-0003-1200-4124

²Öğretim Görevlisi, Kazak Milli Kızlar Pedagoji Üniversitesi, Filoloji, Orcid: 0009-0009-0812-3420

Özet

Ak kelimesi Türk toplumunda, özellikle Kazak topluluklarında ve Türk lehçelerinde sıkça kullanılan önemli bir kelimedir. Bununla ilgili pek çok kaynak ve araştırma mevcuttur. Ele aldığım “Ak” Unsuru Taşıyan Sosyal ve Akrabalık Adlarının Etnolingvistik Özellikleri (Batı Kazakistan Örneği) başlıklı çalışma, bu konuda yapılan çalışmaların yalnızca bir örneğini temsil etmektedir. Kazakistan, çok geniş bir coğrafyada yer alan ve büyük bozkırlarıyla ünlü bir ülkedir. Kazakistan’ın doğusundan batısına kadar binlerce kilometreyi bulan topraklar uzanmaktadır. Bu büyük coğrafyada, her bölgede kendine özgü ağız özellikleri ve dilsel farklılıklar görülmektedir. Batı Kazakistan, bu açıdan oldukça zengin ve belirgin ağız özelliklerine sahip bir bölge olarak öne çıkar. Güneybatıdan başlayarak batıya, hatta Rusya’nın Astrahan bölgesine kadar bu özellikler belirli bir süreklilik göstermektedir. Aslında, “ak” unsuru ile başlayan kelimeler ve kelime ögeleri, tüm Türk dillerinde yaygın bir biçimde kullanılmaktadır. Ancak Kazakistan’ın Aral, Kazalı ve Atırav bölgelerinden başlayıp Oral’a kadar uzanan Batı Kazakistan hattında, ak unsuru farklı bir biçimde kullanılır. Örneğin, Aral ve Kazalı bölgelerinde “ak jenge”, “ak jezde” gibi akrabalar için kullanılan özel isimler görülürken, “akuday” kelimesi tamamen bölgeye özgü bir kimlik göstergesidir. Oral şehrinde ise ak unsuru çoğu zaman “әк” biçiminde telaffuz edilir. Bu çalışma, bu farklılıkları ve Batı Kazakistan’a özgü kullanımların etnolingvistik özelliklerini detaylı olarak incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Ak unsuru, Etnolingvistik özellikler, Batı Kazakistan

Abstract

The term “Ak” (White) is a significant element in Turkic societies, particularly among Kazakh communities and across Turkic dialects. Numerous studies and sources address its usage, and the present study, titled Ethnolinguistic Features of Social and Kinship Names Containing the “Ak” (White) Element (A Case Study from Western Kazakhstan), represents one example among them. Kazakhstan spans a vast territory, renowned for its extensive steppes, stretching thousands of kilometers from east to west. Across this large geography, each region exhibits

unique dialectal features and linguistic variations. Western Kazakhstan, in particular, stands out due to its rich and distinctive local speech characteristics. These features extend from the southwest to the west and even reach Russia's Astrakhan region. The "Ak" element appears widely in words and morphemes across all Turkic languages; however, in the corridor from the Aral, Kazaly, and Atyrau regions to Oral, its usage displays notable regional variations. For instance, kinship terms such as "ak jenge" (aunt-in-law) and "ak jezde" (uncle-in-law) are used in the Aral and Kazaly regions, while the term "akuday" serves as a region-specific identity marker. In Oral city, the "Ak" element is often pronounced as "әк," reflecting local phonetic characteristics. This study aims to examine these differences and to analyze the ethnolinguistic features of "Ak" usages unique to Western Kazakhstan.

Keywords: Ak element, Ethnolinguistic features, Western Kazakhstan

Giriş

Renk unsurları, dilin sosyal anlam dünyasını ve kültürel değerlendirmeleri yansıtan temel göstergelerden biridir. Türk dillerinde "ak" (ve türevleri) ögesi tarih boyunca temizlik, saflık, kutsallık, üst sınıf veya olumlu değerlemelerle ilişkilendirilmiş; bu ilişki hem sözcük dağarcığında hem de onomastik (adlandırma) sistemlerinde çeşitli biçimlerde tezahür etmiştir. Bölgesel perspektifler ve etnolingvistik çalışmalar, renk morfeplerinin akrabalık adları, lakaplar, sosyal unvanlar ve toplumsal kimlik inşasında oynadığı rolü açığa çıkarır.

Önce "Ak"unusuruna dair kısaca bilgi verelim.

"Ak" sözcüğünün etimolojisi, yani kökeni ve onun bir nesneye mi yoksa bir renge mi dayandığı konusunda Türkologlar arasında kesin bir görüş birliği yoktur. Bazı araştırmacılar, örneğin K. Menges ve M. Räsänen gibi bilim insanları, "ak" kelimesinin Çince kökenli bir alıntı olduğunu ileri sürerler. Ancak bu görüşe katılmak zordur. Çünkü Çince kökenli unsurların Türk dillerine geçiş alanı belli bölgelerle sınırlıdır. Oysa "ak" sözcüğü bütün Türk dillerinde görülür. Dolayısıyla bu kelime, hiç şüphesiz eski ve özgün bir Türkçe kelimedir. Örneğin, Orhun, Yenisey ve Talas nehirleri çevresinde bulunan yazıtlarda geçen *sarıg altun* (sarı altın), *kızıl қаһ* (kızıl kan), *ak at* (beyaz at), *boz at*, *kara budun* (kara halk), *kara ter*, *kök onuğ* (mavi sancak), *yergen at* ve *torığ at* (doru at) gibi renk adları, G. Aidarov'un da belirttiği üzere, bugün hem Kazakçada hem de diğer Türk dillerinde yaygın biçimde kullanılmaya devam etmektedir.¹ XI. yy.'da Karahanlı Türkçesinde *aқ* kelimesi karşımıza 'beyaz' anlamında çıkmaktadır. Örneğin: *aқ sakal er*, *aқ at*, *Ak bulıt örlenüp*²

Çalışmada, Batı Kazakistan örneğinde "ak" unsurunun sosyal ve akrabalık adlarındaki biçimsel, anlamsal ve işlevsel özelliklerini etnolingvistik bir açıdan incelenir. Araştırma, dilbilimsel veri toplama teknikleri ve nitel içerik analizi yoluyla bölgesel kullanımlardaki varyantları, metaforik ve sembolik işlevleri ve toplumsal bağlamlarını incelemeyi hedefler.

Batı Kazakistan'ın Aral ve Kazalı yörelerinde yaşayan Kazak toplulukları arasında, akrabalık adlarının önünde "ak" unsurunun kullanımı dikkate değer bir dilsel ve kültürel özelliktir. Ancak bu unsurun kullanımı her durumda görülmez; belirli toplumsal ve duygusal koşullara bağlı olarak değişiklik gösterir. Genel olarak "ak" ön eki, bir kimseye yönelik sevgi, saygı, övgü veya yakınlık ifadesi olarak işlev görür.

Saha verilerinde bu kullanımın özellikle hitap durumlarında ortaya çıktığı gözlemlenmiştir. Örneğin, *ak jezde* ("ak enişte") ifadesi, genellikle yeni evlenen bir enişteye veya sevilen bir

¹ "Renk (ve biçim) kavramının (konseptinin) dil-kültürel (lingvokültürel) doğası/niteliği.", Aytkazı Sajida, s.16, 2011

² Türk Kavram Sisteminde Renkler, Zhazira Otyzbay, doktora tezi, 2016, s.127

eniştaye hitap ederken kullanılır. Benzer biçimde, *ak jenge* (“ak yenge”) ifadesi, sevgiyle ve saygıyla anılan yengeye yöneliktir. Bu tür kullanımlar, hem hitap edilen kişiye duyulan duygusal yakınlığı hem de topluluk içindeki pozitif sosyal ilişkiyi yansıtır.

Aynı örüntü diğer akrabalık adlarında da görülmektedir: *ak anne*, *ak kaynım*, *ak baba*, *ak apa*, *ak abla*, *ak kurdas* (*ak yoldaş*, *arkadaş*) gibi ifadeler, konuşucunun saygı, sevgi veya minnettarlık duygularını dile getirmektedir. Bu bağlamda “ak” unsuru, sadece dilsel bir biçim değil, aynı zamanda toplumsal değerlerin, ahlaki anlayışın ve duygusal tonun taşıyıcısı konumundadır.

Dikkat çekici bir örnek olarak, *ak mama* (“ak anne”) ifadesi yalnızca Batı Kazakistan bölgesine özgü değildir. Bu hitap biçimi, Kazakistan’ın hemen her bölgesinde, hatta farklı lehçelerde bile yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu durum, “ak” unsurunun “anne” kavramıyla birleştiğinde ulusal düzeyde ortaklaşan bir sevgi ve saygı sembolüne dönüştüğünü göstermektedir.

Dolayısıyla, “ak” unsurunun akrabalık adlarının önünde kullanımı, Kazak toplumunun etnolinguistik bilinç yapısını, özellikle de sevgi, temizlik, iyilik ve kutsallık gibi değerlerle ilişkilendirilen “ak” kavramının toplumsal işlevini açıkça yansıtmaktadır. Bu durum, “ak” unsurunun sadece bir renk belirteci olmaktan çıkarak, kültürel anlam yüklü bir sosyal göstergiye dönüşmesini sağlamıştır.

“Ak” Unsurunun Fonetik Varyantları ve Tarihi-İzoglos Özellikleri

Batı Kazakistan’da yaygın olarak kullanılan “ak” kelimesi, bazı bölgelerde ses özelliklerine bağlı olarak değişime uğramaktadır. Özellikle Oral (Uralsk) ve Güney Kazakistan çevresinde bu kelimenin *ək* biçiminde telaffuz edildiği görülmektedir. Bu durum, Kazak Türkçesinin diyalektolojik açıdan zengin yapısını ve bölgesel ses farklılıklarını açıkça göstermektedir.

“Ak” unsurunun “ək” biçimiyle söylenmesi, yalnızca fonetik bir değişim değil, aynı zamanda tarihi ve etnolinguistik bir ortaklığın izidir. Bu ses özelliği, tarihsel olarak Kazaklarla komşu olan veya aynı coğrafyada uzun süre yaşamış Türk halkları — özellikle Başkurt, Tatar, Karakalpak ve Türkmen toplulukları — ile ortak ses özelliklerinin varlığını göstermektedir. Nitekim Özbek ve Karakalpak Türkçelerinde de “ə”³ sesinin oldukça yaygın olduğu bilinmektedir. Bu fonetik paralellik, söz konusu bölgelerdeki Kazak ağızlarının, tarihsel temas ve kültürel etkileşim sonucu bu topluluklardan fonetik etkiler almış olabileceğini düşündürmektedir.

Kazakistan genelinde “ak” kelimesi “beyaz” anlamında kullanılmakla birlikte, *ək* biçiminin bölgesel telaffuzu halk dilinde kalıcılığını sürdürmektedir. Bu biçim yalnızca kelimenin fonetik varyantı olarak değil, türemiş biçimlerde de karşımıza çıkar. Örneğin, standart Kazak Türkçesinde “aktau” (kireçlemek, badana yapmak) fiili, adı geçen bölgelerde *ək*tey biçiminde söylenmektedir. Türkiye Türkçesindeki karşılığı “kireçlemek”tir. Kazak halkının ev duvarlarını kireçle badanalama geleneği, bu kelimenin günlük yaşamda ve somut kültürde canlı biçimde korunmasına katkı sağlamıştır.

Dolayısıyla “ak/ək” varyantı, yalnızca bölgesel bir ses değişimi değil, Büyük Bozkır coğrafyasının tarihi ortak yaşam alanlarının dilsel bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Bu tür örnekler, Kazakların yaşadığı alanlarda diğer Türk topluluklarıyla tarih boyunca kurulan kültürel ve dilsel etkileşimin bugüne kadar sürdüğünü göstermektedir.

“Akuday” Sözü ve Kullanımı (Aral ve Kazalı Örneği)

“Akuday” sözü yalnızca Kazalı ve Aral bölgelerinde kullanılmaktadır. Sözü kökeni ve tam olarak neden ortaya çıktığı konusunda kesin bir kanıt olmamakla birlikte, farklı görüşler

³ S.Omarbekov,N.Jünisov Awızeki tilimizdin dıbyı jüyesi, s.32.1985

mevcuttur. Bazı araştırmacılar bu kelimenin, “Ak-Kuday” ifadesinden türemiş olabileceğini öne sürmektedir. Zira bu yörelerde, daha önce de belirtildiği gibi, saygı duyulan veya özel isimlerin önüne “ak” unsurunu eklemek gelenek hâline gelmiştir.

Zamanla, “Ak-Kuday” ifadesindeki “k” seslerinden biri değişime uğramış ve kelime “Akuday” hâline gelmiştir. “Akuday” adı, sözün anlamında da görüldüğü gibi, Tanrı’ya saygı göstermeyi ifade etmekle birlikte, duygusal açıdan olumlu bir anlam taşımaktadır. İlk dönemlerde bu söz, Tanrı’yı anmak, şükretmek veya sevgi ifade etmek amacıyla kullanılmış olabilir. Bununla ilgili Kaskatayeve Janar “Renk adlarının (veya biçim-renk adlarının) leksik-semantik (sözcüksel-anlamsal) alanındaki ortak ve ulusal (millî) özellikler” adlı doktora tezinde “Kazaklar için beyaz renk, Allah’ın rengi, O’nun yüceliğinin simgesidir, inancın, umudun ve saflığın sembolü olarak yorumlanır.”⁴ Kazaklarda “Akka kuday jak” sözü meşhurdur. Anlamı ise Dürüst olanın yardımcısı Allah’tır demek.

Buna ek olarak, bazı araştırmacılar, bu ifadenin zor ve sıkıntılı dönemlerde, özellikle insanların ciddi hastalıklara yakalandığı veya hayatını kaybettiği zamanlarda, iyi dilek ve temenni amacıyla söylendiğini öne sürmektedir. Günümüzde ise “Akuday” kelimesi, “Aynalayın” anlamında kullanılmaktadır. Bu kullanım, Türkçedeki “yavrum / evladım” gibi sevgi ve şefkat ifade eden kelimelere yakın bir anlam taşır.

Hatta Aral ve Kazalı sakinleri birbirlerine “Akudaylar” şeklinde hitap ederler. Ruda dayalı (boy temelli) Kazak toplulukları için bu, bir boy adı gibi algılanabilir ve bazen ayrımı zor olabilir. Çünkü kendilerini “Akudaylar” olarak tanıtmışlardır. Örneğin, Aral’dan bir misafir geldiğinde, yöre halkı “Akudaylar geldi” diyerek onları selamlayabilir.

Araştırmacı olarak, doktora tezime uygun şekilde Aral’ın köylerini ziyaret ettim. Bu ziyaretler sırasında, yaşlılar beni tanımasa da misafir olarak ağırlayıp “Akuday” diyerek evlerine alıp en güzel yere oturttu. Böylece halkın günlük dilinde ve sosyal etkileşimlerinde kullandığı bu kelimeye doğrudan tanıklık etme fırsatı buldum. Bu gözlem, kelimenin günlük dildeki kullanımını ve sosyal etkileşimlerdeki yerini doğrudan gösteren somut bir kanıt teşkil etmektedir.

“Akuday” kelimesi yalnızca fonetik ve anlamsal bir birim değil, aynı zamanda etnik kimlik, sosyal bağ ve kültürel değerlerin bir yansımasıdır. Bu kelimenin bölgede nesiller boyunca canlı biçimde kullanımı, Kazakların tarih boyunca diğer Türk topluluklarıyla kurduğu sosyal ve kültürel ilişkilerin günümüze kadar sürdüğünü göstermektedir.

Sonuç

Batı Kazakistan’ın Aral ve Kazalı bölgelerinde kullanılan “ak” unsuru, akrabalık adlarında ve hitap biçimlerinde toplumsal değerleri, duygusal yakınlığı ve saygıyı ifade eden önemli bir dilsel göstergedir. Araştırma, “ak” ön ekinin yalnızca bir renk belirteci olmadığını; aynı zamanda kültürel ve duygusal anlam yüklü bir sosyal işlevi olduğunu ortaya koymuştur.

Fonetik varyantlar, özellikle әк biçimi, bölgesel ses farklılıklarını ve Kazakların tarih boyunca diğer Türk topluluklarıyla kurduğu etkileşimleri göstermektedir. Benzer biçimde, “Akuday” ifadesi hem dini saygı hem de sevgi-temenni amacıyla kullanılmış, günümüzde ise duygusal bir hitap ve toplumsal yakınlık göstergesi olarak canlılığını korumaktadır.

Bu bulgular, “ak” unsurunun Kazak toplumu için bir renk sözcüğünden öte kültürel simge, sosyal bağ ve etnolingvistik bilinç taşıyıcısı işlevi gördüğünü ve tarihsel sürekliliğini sürdürdüğünü göstermektedir.

⁴ Janar Kaskatayeve, doktora tezi, 2021, 119 s.

Kaynakça

1. Janar Kaskatayeva, doktora tezi, 2021, 119 s.
2. S.Omarbekov,N.Jünisov Awızeki tilimizdin dıbıs jüyesi, s.32.1985
3. Türk Kavram Sisteminde Renkler, Zhazira Otyzbay, doktora tezi, 2016, s.127
4. "Renk (ve biçim) kavramının (konseptinin) dil-kültürel (lingvokültürel) doğası/niteliği.",Aytkazı Sajida, s.16, 2011
5. Kazak Dilinde Ak ve Kara Renk Adlarının Etnolinguistik Niteliği, Serikbayeva Uljamila, Almatı, 2003
6. Kazakçanın bölgesel sözlüğü, Almatı, 2005
7. Kazakçanın bölgesel özellikleri, Almaty, 1973
8. A.Kaydarov, Sırğa tolu ön men tús, Almaty, 1986
9. Tūr tūsterdin tildegi körinisi, A.Kaydarov, Almaty, 1992
10. AKDURUŞ, Turgay (2021). Kazak Türkçesinde Renklerle ilgili Söz Varlığı. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
11. JARKINBEKOVA, Şolpan (2004). Yazıkovaya Kontseptualizatsiya Tseveda v Kazahskom i Russkom Yazıkah. Doktora Tezi. Almatı: El-Farabi Üniversitesi.
12. ÖGEL, Bahaddin (2000). Türk Kültür Tarihine Giriş I-IX. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.
13. KONONOV, Andrey (2015). "Türk Lehçelerinde Renk Adlarının Semantiği". (Çev.: Reshide Adzhumerova, Emine Atmaca). Gazi Türkiyat. 17, 185-204.
<https://leprozorii.kz/blogs/163-aday.html>